

11. Łyżny R. Pisarze kręgu Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. – Kraków, 1966; 12. Ołwinowska B. "Coccoris discordia" Sarbiewskiego w teorii konceptyzmu // Pamiętnik literacki. – 1968. – №3; 13 Sarbiewski M.K. Liryki oraz Droga rzymska i fragm. Lechiady, tłum. T.Karyłowski, oprac. M.Korolko przy współdziale J.Okonia. – Warszawa, 1980; 14. Sarbiewski M.K. O poezji doskonałej, czyli Wergiliusz i Homer / Przelia; oprac. S.Skimina. – Wrocław, 1954; 15. Sarbiewski M.K. Wykłady poetyki (Pracecepta poetica). – Wrocław – Kraków, 1958; 16. Samowska-

Temeriusz E. M.K. Sarbiewski: O poezji doskonałej // Samowska-Temeriusz E. Przeszłość poetyki. – Warszawa, 1995; 17. Samowska E. Teoria poezji M.K.Sarbiewskiego // Studia z teorii i historii poezji. Wrocław, 1967; 18. Silviludia poetica, przekł. J.Krzyżanowski // Od średniowiecza do baroku. – Warszawa, 1938; 19. Thill A. Horace polonaise. Horace allemande // Horace. L'Oeuvre et les imitations, un siècle d'interpretation. – Vandoeuvres – Geneve, 1992.

Надійшла до редколегії 16.09.11

А. Гармата, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ОБРАЗІВ У РОМАНІ В. НАРІЖНОГО "БУРСАК"

Досліджено систему образів у романі В. Наріжного "Бурсак. Малороссийская повесть". Акцентована увага на динаміці образів, що проявляється в розвитку характерів, зміні світоглядних засад героїв. Наголошено, що через образи характеризується епоха Козацької держави, репрезентуються суспільні, культурні та духовні цінності доби.

The system of images in the novel by Vasyl Narizhnyi "Bursak. Malorosijska povist" is investigated. The research is focused on the dynamism of images, evolution of characters's outlook. Through images the epoch of Kozak State is represented, its social, cultural and religious priorities of that time.

Система образів у творчості В. Наріжного є показовою для характеристики специфіки образної парадигми історичних творів першої половини XIX ст. Передусім особливості цих образів визначаються романтичним світоглядом епохи, а також історичними темами і сюжетами. Творчість В. Наріжного була введена до історії української літератури лише в часи незалежності, до цього часу вона вважалася виключно російською спадщиною. Натомість своїм ідейно-тематичним спрямуванням та особливостями художнього дискурсу російськомовні твори В. Наріжного гармонійно вписуються в національний літературний процес.

Творчість письменника, зокрема специфіка його образів, є маловивченою. Так, окремі аспекти цієї проблеми висвітлюються у працях О. Білецького [1], Т. Бовсунівської [2], Л. Задорожної [3] та ін. Відтак, мета цієї статті полягає в дослідженні специфіки динаміки образів у історичному романі В. Наріжного "Бурсак", що дає можливість по-новому визначити суть образної системи як конкретного твору, так і наголосити на особливостях системи образів у історичній прозі першої половини XIX ст. загалом.

Історичні твори В. Наріжного, зокрема роман "Бурсак. Малороссийская повесть" (1824) і незавершений роман "Гаркуша, малороссийский разбойник" (був опублікований 1931), репрезентують яскраві образи, що мають національне спрямування, відображаючи своїм посередництвом специфіку світогляду епохи. Через образи, вчинки героїв, їхні думки, переживання автор характеризує добу, її світогляд і світовідчуття, культурні та художні цінності.

Твір "Бурсак. Малороссийская повесть" вперше було опубліковано 1824 р. з присвятою московському драматургу Василю Михайловичу Федорову. Тогочасна періодика активно відреагувала на вихід твору, зокрема про нього писали журнали "Московский телеграф", "Благонамеренный", "Литературные листки", "Дамский журнал", "Сын отечества". Цікаво, що більшість критиків наголошували саме на специфіці образів твору. Наприклад, "Благонамеренный" писав, що "Бурсак" є кращим із усіх російськомовних оригінальних романів, оскільки тут у вирі цікавих пригод розкриваються дійсно незвичайні характери героїв. Історичний характер твору підтверджується численними описами місцевості та народності. Насамперед роман В.Наріжного є самотутнім явищем у національній словесності, адже тут у контексті українського менталітету і світогляду виписані характери дійових персонажів. Образ гетьмана, місце дії твору – Малоросія, звичаї цього краю, гетьманський двір, шляхетство, Січ Запорізька – всі ці феномени репрезентовані у світлі українського національного буття. Журнал "Сын Отечества" критикував роман за його демок-

ратичну спрямованість. А пізніше на його сторінках з'явилися міркування про те, що його автор є попередником М. Гоголя.

Описані в романі "Бурсак. Малороссийская повесть" події першої половини XVIII ст. репрезентовані через увагу до побутової тематики, етології, ментальності. Тут немає жодного відомого історичного персонажу, але водночас твір став одним із перших зразків історичної романістики в українській літературі. Хоч сюжет роману не ґрунтується на фактичній історичній основі, але він торкається важливої для розуміння образів історично-патріотичної тематики.

Насамперед автор цікавиться особливостями адміністративного устрою України у добу козацтва. На той час бурса була навчальним закладом, який гарантував певний життєвий статус, відповідне матеріальне становище особистості. І саме цей заклад дуже чітко і концептуально відображав певний суспільний устрій, особливості всіх його ланок. Стан бурсаків у романі представлений наче окремий Рим, де править консул, який обирається старшим із богословів. Інші богослови і філософи є сенаторами. Далі йдуть ритори – це ліктури або ж виконавці вироків сенатських. Поети називаються селерами чи бігунами, які посилаються в різні місця з дорученнями. Всі інші складають плебіант або чернь, тобто простий народ. Фактично таким чином автор репрезентує модель держави, суспільства у мініатюрі. В. Наріжний показує, як герой, живучи в такому середовищі, із самого дитинства осягає суть суспільного життя, усвідомлює його закони і робить висновки щодо недосконалості функціонування суспільного механізму. Головна вада, на його думку, полягає в тому, що ректор є максимально відстороненим від суспільства, те, що він передоручає керівництво консулові. Від нього залежить життя більшості бурсаків.

Консул є особою, яка фактично ніким не контролюється, тому його поведінка характеризується зловживанням владою, а бурсаки є фактично безправними. Автор ставить собі за мету викрити таку владу, подати критику її негативних чинників, проектує це на тогочасне суспільство. Як наголошує Л. Задорожна, "через конкретно-етнічне, через локальну модель співтовариства, громади письменник прочитує модель універсальної, чинну для різних часів і для різних народів" [3, с. 90]. Специфіка образів твору починається з імен авторів, які взяті з римської історії. Іншим чинником специфіки є те, що вчинки героїв подаються як пригоди, у динаміці, тому і весь роман має риси пригодницького твору. Пригода розгортається перед читачем у часі та просторі, що зумовлює багатоплановість оповіді. Крім того, автор проникає в тонкощі почуттів героїв, представляючи таким чином мотиви вчинків і дій персонажів. Особлива

увага зосереджена на образі Неона Хлопотинського. Тут його доля показана від дитинства і до зрілих років. Це образ дуже яскравий, колоритний, виписаний відповідно до національного менталітету. Відомо, що його батько вмів читати, писати, співати на крилосі. Будучи людиною освіченою для свого часу, він вирішив віддати сина у бурсу на навчання.

Уже від самого початку бачимо те, що Неон відрізняється від інших бурсаків, коли чинить трохи не так, як інші. Якщо вони завжди і в усьому підпорядковуються волі консула, сенаторів, то Неон ні. Він прагне усвідомити самостійно, що добро, а що зло, що йому треба робити, а що ні. Саме виходячи з таких міркувань, він попереджає Діюмида Короля про майбутнє грабіжницьке нашествя бурсаків на город поряд із бурсою. Цікавою є його заява про те, що, якщо судилося йому бути битим, то нехай б'ють за успіхи і послух, аніж за лінощі та неосвіченість. Він не хоче чинити неволю і наругу над іншими людьми, тому приходиться до Діюмида за порадою, як жити далі, куди рухатися. Неон категорично не може погодитися з тими нормами поведінки, якими керуються бурсаки.

Визначальна риса характеру Неона – його антропоцентризм, оскільки він дуже уважний до внутрішнього світу іншої людини. Любов до людини, до її почуттів та інтересів – це те, що відрізняє його від інших бурсаків. У його образі та характері втілено також національну ідею, що входила у свідомість українців на межі XVIII–XIX ст. Зокрема, йдеться про роль і місію українського козацтва. В. Наріжний має на увазі реєстрове козацтво, а не запорожців. Натомість останніх він характеризує негативно, називаючи їх здичавілими людьми, а Запорізька Січ для нього – це страхотлива столиця всіляких безчинств. Л. Задорожна щодо цього зазначає: "Інститут козацтва дає змогу дійовим особам роману випробувати свій життєвий потенціал у такій ролі, основні якості для виконання якої (мужність, витримку, вірність побратимству) вони згодом по-різному проєктують на повсякденне життя за мирних обставин і в побутових умовах. Це надає вчинкам героїв особливого, піднесеного звучання, що мимоволі визначає вчинки героя як непересічні, зазвичай відмінні від усередненого рівня поведінки особи другого плану" [3, с. 90].

Особливістю всіх образів у романі є те, що вони подані в динаміці, розвитку. Особливість динаміки образів у романі "Бурсак" В. Наріжного полягає у тому, що всі вони розвиваються відповідно до того, як змінюються їхні погляди на світ і суспільство. Для більшості з них визначальним є жити у гармонії з собою та навколишнім суспільством. Так, Неон не просто відбуває своє буття, а постійно шукає можливостей творити добро, бути корисним не лише своїй родині, а й суспільству, нації. Висока моральність героїв визначається передусім романтичним світоглядом епохи, в яку творив В. Наріжний. Особливо яскраво динаміка образів прослідковується на характерах Неона і Короля. Вони проходять глибоку еволюцію у своїх поглядах, змінюючи ставлення до світу людей, обставин.

Суспільно-політична концепція твору проявляється в розмовах навколо Неона і Короля про те, що гетьман має твердий намір із усією Малоросією відійти з-під влади Польщі та піддатися владі російського царя. Проти цього виступає київський воєвода, тому гетьман таємно готує війська. Вже від самого початку автор показує схильність Неона до таких позицій. Чим далі, тим більше його погляди розвиваються та утверджуються в цьому напрямку.

Вагомим для динаміки характеру Неона є те, що на смертному ложі Варух зізнається Неонові, що він не

його батько, а знайшов його малям біля великої дороги в кошику. Це спричинює пробудження тих мотивів і поглядів у світогляді Неона, які раніше мовчали. Він починає з великим інтересом вивчати мистецтво битися на шаблях, їздити верхи. Тобто, у ньому прокидається нащадок козака. Значну увагу автор приділяє душевним почуттям героя, його романтичним настроям. Першим його коханням стає дочка Мемнона прекрасна Неоніла. Остерігаючись, щоб ці стосунки не використали вороги, Неон про це розповідає Королеві – гетьману. Неоніла вийшла заміж за іншого, але вони через якийсь час знову зустрілися. Неон, говорячи їй, що вона не може бути вільною без грошей, навчає, як заволодіти коштами і статками. Іншою пристрастю Неона стала Сусанна. Вона була єврейкою, то ж він мріє зробити її християнкою. Потім Неон дізнається, що Неоніла вагітна від нього, тож він одружується з нею. Слід наголосити, що він не любить цю жінку, а приймає рішення виключно з огляду на християнські засади моральності, не маючи права залишити її саму з дитям.

Переломним у світогляді та житті Неона стала поїздка до Батурина. Відчуваючи небезпеку політичного переслідування з боку ворогів, Неон все ж не відступається від своїх позицій, а послідовно продовжує лінію власного перебування у політиці. Бо так він визначив для себе своє перебування у суспільному житті вже давно. Відтепер гетьман Никодим і його двір стають невід'ємною частиною життя Неона. До цього його спонукав сам Діюмид Король: "Друг мой! Заклинаю тебя моею неизменною дружбаю, полюби сего державного старца, при лице коего служишь намереваешься. Так он сделал мне немало зла, но он действовал как оскорбленный отец и повелитель. Я охотно его прощаю и сделаю еще более: я стану сражаться под его начальством, ибо знаю, что знамена, его осеняющие, суть знамена моего отечества. Сколько противен мне Никодим лично, столько священо для меня его звание – гетьмана всей Малороссии" [4, с. 140]. Неон, перебуваючи на службі у гетьмана, знаходить свою життєву реалізацію й покликання в служінні Вітчизні.

Динаміка характеру Неона виявляється після зустрічі з сином Крондідом. Бачимо пробудження в ньому глибоких батьківських почуттів, відчуття прагнення продовження свого роду і гордисті за нього. Особливо усвідомлення Неоном своєї приналежності до роду виявляється після того, як він дізнається, що є онуком гетьмана. Усвідомлення своєї приналежності до роду веде до усвідомлення своєї приналежності до нації. Міцність і сила роду – це міцність і сила нації. Ця ідея суттєво кореспондувала зі світоглядом і позиціями українців у добу романтизму, коли відбувалося політичне формування української нації. Після смерті старого гетьмана його місце посідає Никодим, а Неон стає полковим старшиною. З новою дружиною Євгенією він виховує сина Неона. Те, що Неон дав йому своє ім'я, вкотре підкреслює розуміння ним важливості сили роду і нації.

Динаміка характеру Неона виявляється також у тому, як він сприймає рішення Никодима передати Малу Росію в материнське лоно Великої Росії. Він виступає цілковитим прихильником такого рішення. Відтепер "мир и спокойствие, сии неоцененные дары провидения, осенили наши семейства. Все прославляли Бога, делали добро другим по мере возможности и были счастливы" [4, с. 296]. Таким чином, бачимо, що мир і спокій у родині ведуть до миру і спокою в державі. Отже, характери головних персонажів роману В. Наріжного "Бурсак" виписані відповідно до світогляду доби романтизму та в контексті українських національних традицій. Динаміка образів визначається як авторським

стилем і світовідчуттям, так і літературними тенденціями того часу. Російськомовний роман В. Наріжного "Бурсак" дійсно став одним з тих творів, котрі склали традицію, на якій постане проза М. Гоголя.

1. Білецький О. Українська проза першої половини XIX століття (від Г. Квітки до прози "Основи") // Білецький О. Збір. праць: У 5 т. Т. 2. – К., 1965; 2. Бовсунівська Т. В. Феномен українського романтизму. – К., 1997; 3. Задорожна Л. М. Історія української літератури кінця ХУІІІ–60-х років XIX століття. – К., 2008; 4. Наріжний В. Т. Бурсак // Наріжний В. Т. Избр. соч.: В 2 т. Т. 2. – М., 1956.

Надійшла до редколегії 22.09.11

О. Задорожна, здобувач

ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК КУЛЬТУРНЕ ТА ЛІТЕРАТУРНЕ ЯВИЩЕ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Розглянуто постмодернізм як літературне та культурне явище кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Postmodernism as literary and cultural phenomenon in the end of the 20th century- beginning of the 21st century is considered.

Кінець ХХ ст. дослідниками культури й літератури визначається як епоха постмодернізму. Постмодернізм – це широка культурна течія, що охоплює естетику, філософію, мистецтво, літературу та гуманітарні науки. Цим терміном користуються під час аналізу явищ культури, що виникли після модернізму і внаслідок розвитку модернізму.

Явище постмодернізму (лат. *post* – префікс, що означає наступність, фр. *modern* – сучасний) представлене не лише в літературі, а й у культурному та мистецькому житті загалом. Його передумовою в європейській культурі стало неприйняття ідеї цілісності світу, розчарування в ідеї прогресу, у загальноновизначених авторитетах та відчуття вичерпаності історії.

На думку постмодерністів, у сучасну епоху все відносне: немає реальності, немає істини, яку замінює в наш час віртуальна реальність, в котрій останнім часом люди проводять багато свого часу.

Для постмодерної літератури властиві експериментаторство та пошук у сфері жанрів. З'являються нові жанрові форми на межі власне літератури й публіцистики. Набувають все більшої актуальності мемуари, есе, коментарі тощо. Жанрові форми можуть поєднуватися, відкриваючи нові художні структури.

Герой літератури постмодернізму – людина, яка загубилася в повсякденному бутті, гостро переживає власну втрату і відчуженість духовних орієнтирів, загубила зв'язок із Всесвітом.

Революції та війни сформували соціально-агресивне явище, котре почало сприйматись людьми на підсвідомому та свідомому рівнях як вороже. Все це стало причиною для струсу свідомості, утворення нових форм і джерел подальшого нашого буття і сприяло появі постмодернізму як суспільному та художньому явищу.

Постмодернізм – це тип літератури й культури, який об'єднує різні стильові течії й стилі, не віддаючи жодному з них переваги. Він орієнтується на попит конкретного споживача мистецького продукту. Звідси стирання між елітарним і масовим мистецтвом. Постмодерна література – це література, яка залежна від читача, його очікувань і мистецьких уподобань.

Розвиток постмодернізму не відокремлений від розвитку масової культури як явища, яке почало бурхливо формуватись у ХХ ст.

Постмодернізм прагне викрити сам процес містифікації, який відбувається в результаті впливу медіа на суспільну свідомість, і тим самим довести проблематичність тієї картини дійсності, яку вселяє публіці масова культура. Витоки цієї культури пов'язані з появою в європейській літературі ХVІІ–ХVІІІ ст. детективного, пригодницького, авантюрного роману, що розширив аудиторію читачів за рахунок великої кількості тиражів.

Постмодернізм – явище, що спочатку з'явилося й теоретично сформувалося в західному мистецтві в другій половині ХХ ст.

Вперше термін "постмодернізм" використав під час Першої світової війни Р. Панвіц у праці "Криза європейської культури" (1917). У 1947 р. А. Тойнбі в книзі "Дослідження історії" застосував його в культурологічному розумінні. На його думку, постмодернізм символізує кінець західного панування в культурі і релігії. Хоча деякі дослідники вважають, що термін виник після Другої світової війни.

Серед літературознавців термін уперше застосував І. Гассан 1971 р. у книзі "Розчленований Орфей", пізніше вийшли праці Ж.-Ф. Ліотара "Постмодерністський стан: доповідь про знання" (1979) і "Пояснення постмодернізму" (1988). Більшість літературознавців вважають творцем поняття французького філософа-постмодерніста Ж.-Ф. Ліотара. У його працях ішлося про присутні явища після сучасності, яка замінила сучасність, віднаходжувану то в новоевропейському раціоналізмі, то в наївному прогресизмі Просвітництва, то в ілюзійно-міметичній літературі ХІХ ст., то в авангардистських епатажах і – головне – в модерністській практиці ХХ ст., що підлягає докорінному перегляду. Поширювалася ерозія віри в авторитет влади, у поважні метанарації, "великі історії" та ін. [4, с. 550].

Як самостійне художнє явище в мистецтві постмодернізм зародився у США наприкінці 50-х рр., а на початку 60-х рр. вступив у свою першу фазу. Новизна цього періоду полягає в неприйнятті усталеного на той час поділу мистецтва на масове й елітарне. У цей час формується постмодерністська домінанта – іронічний синтез минулого і теперішнього та установка на полігамність естетичних смаків.

Друга фаза розвитку постмодерністського мистецтва пов'язана з його поширенням у Західній Європі в 70-ті рр. Її виразними особливостями стають плюралізм і еkleктизм. Ключовою постаттю теорії постмодернізму став всевітньо відомий італійський учений У. Еко з концепцією іронічного прочитання минулого, метамови та постмодерністської психології творчості. Він дає таке визначення постмодернізму: "Іронія, метамовна гра, переказ у квадраті" [2, с. 8]. У його бестселерах "Ім'я рози", "Маятник Фуко" органічно поєднуються філософський підтекст, іронічне осмислення минулого та попередження про небезпеку розумової деградації й пародійний аналіз культурної плутанини сучасної свідомості. Цю фазу вважають початком формування культури постмодернізму.

З кінця 70-х рр. постмодернізм поширюється в країнах Східної Європи в його політизованому різновиді. У різних країнах і на різних континентах він зберігає свої регіональні ознаки. У кожному окремому випадку постмодерністські твори набувають національної забарвленості. У своїй сукупності ці національні риси спонукають нас говорити про постмодернізм як про особливий естетичний феномен.